

Peyami Safa: Dil ve Üslup Üzerine

Kamil Veli NERİMANOĞLU*

ÖZ

Dil hayatında özellikle de edebî dil yaşamında temizlenme ve zenginleşme kavramları önemli bir rol oynamaktadır. Bazen biri diğerine karşı koyulan bu kavramlar, orantılı kullanılmayı ve temizlenmedenkleştirmeyi gerektiriyor. Bu bakımdan Peyami Safa'nın dil üzerine söylediği fikirler ve gözlemler, çağdaş Türk dünyası dil politikasında çok büyük ehemmiyet taşımaktadır. Biz aşağıdaki problemler üzerine sırasıyla Peyami Safa'nın edebî dil ilkelerini araştırmasını önemli buluyoruz:

- Halk edebiyatından edebi dile alınan kelimeler;
- Yazılı abidelerden alınan kelimeler;
- Yeni üretilen kelimeler;
- Uyduruk kelimelerin kullanılmasının zararları;
- Aşırı temizleme cehtleri;
- Üslup şeffaflığı ve aydınlığı;
- Dilin kendi imkânlarıyla zenginleşmesi;
- Alıntı kelimelerin asgari kullanımı.

Anahtar Kelimeler: Dil, alıntı, uyduruk, dil zenginliği, dil temizliği.

ABSTRACT

Peyami Safa: On Language and Style

In language life, especially in literary language life, the concepts of purification and enrichment play an important role. Sometimes these concepts, one of which is put against another, require proportional use and purification-equalization. In this respect, the ideas and observations which Peyami Safa told about language are of vital importance in the contemporary Turkish language policy. We find it important to investigate into Peyami Safa's literary language principles related to the following problems one by one:

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-posta: kamilvelin@gmail.com

- Words transferred from folk literature into literary language;
- Words taken from the inscriptions;
- Newly-produced words;
- Harms of using artificial words;
- Over-purification efforts;
- Style transparency and clearness;
- Enrichment of a language through its own means;
- Minimal use of borrowed words.

Key Words: Language, borrowing, artificial, language richness, language purification.

Giriş

Dil, edebî dil, üslup ve poetika üzerine düşünceler, inceleme ve araştırmalar, yalnız bilim adamlarının, dilci ve eleştirmenlerin yapacakları iş değildir. Şair ve ediplerin kendi kalemile yazdıkları ve ayrıca diğer kişilerin de ele aldığı eserler üzerine yazdıkları yazılar büyük önem taşımaktadır. Divan edebiyatında dibaceler, modern ve post modern edebiyatta özeleştiriler, dil araştırmaları, inceleme örnekleri bu açıdan dikkat çekmektedir.

Eski ve yeni İtalyan edebiyatının ilk şairi sayılan Alighieri Dante'nin, ünlü Çağatay-Türk şairi Ali Şir Nevâî'nin, Rus şairi Aleksandr Puşkin'in, ünlü Azerbaycan dram yazarı Memet Fethali Ahuntzade'nin, meşhur Türk şairlerinden Yahya Kemal'in, Mehmet Akif Ersoy'un, Nazım Hikmet'in, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Sâmiha Ayverdi'nin, çağdaş Batı yazarlarından U. Folkner'in, Umberto Eco'nun, Karlos Kastaneda'nın... edebî eserleri kadar bilimsel makaleleri de konuşma metinleri de kitapları da oldukça önemlidir.

Bu bakımdan çağdaş Türk edebiyatının roman yazarı Peyami Safa'nın eleştiri makaleleri, düşünceleri, Türk edebî dili, üslup arayışlarının değerlendirilmesi bakımından ilgi çekicidir.

Yazarın ayrı ayrı zamanlarda tarihî münasebetle yazdığı makalelerden oluşan "Osmanlıca, Türkçe, Uydurmaca" adlı kitap –ilk yayını 1970 yılında basılmak üzere– bir kaç defa yayınlanmıştır. Kitaptaki "Kalemi elime aldığım gündün beri Türkçenin müdafaası için yazdığım satırları birbirine eklesem, İstanbul-Ankara şimendifer hattından daha uzun olur."¹ epigrafı, Peyami Safa'nın bu alanda gösterdiği ilgisini net bir şekilde ifade etmektedir.

Konuları bakımından Peyami Safa'nın dil üzerine yazdığı yazıları aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür:

1 Peyami Safa, *Osmanlıca, Türkçe, Uydurmaca* (epigraf), İstanbul 1999.

- Edebî dili ve romanları;
- Özleştirme ve özleştirmenin uç noktalara ayrılması, aşırıçılık;
- Dil temizliği ve dil zenginliği;
- Kültür ve dil;
- Türkçeyi yozlaştırmadan kurtarma yolları;
- Türkçe yapısının savunulması ilkeleri ve örnekleri;
- Alfabe kusurları ve yetersizlikleri;
- İmlâ meseleleri; problemler, arayışlar;
- Türkçenin hastalıkları;
- Ortak dil meselesi;
- Devlet ve dil; politika ve dil;
- Kavgalı kelime kullanımı;
- Yabancı kelime kullanımı ve onun belaları; dil araştırmalarında metot meselesi;
- Unutulmuş Türkçe;
- Üsluplar (spor dili meseleleri, bilimsel dil, medya dili);
- Yeni kelimeler;
- Aydın ve dil;
- Radyo ve televizyon dili;
- Türkçenin güzelliği; estetik potansiyeli;
- Terim ve onun problemleri;
- Argo ve jargonlar meselesi;
- Türkçenin şerefi;
- Ağız kelimeleri;
- Gramer meseleleri;
- Türkçenin ustaları...

Elbette ki, Peyami Safa bu büyük problemler üzerine geniş bir kapsamda ve akademik üslupla bir yazı yazmamıştır. Yazar, Türkçeyi öz dilini seven, onun haysiyetini, tarihî varlığını, güzelliğini savunan, hayatın yenilenmelerini, canlılığını yansıtan bir fenomen olarak değerlendirmiş, dilin dışından değil de dilin içinden gelen bir yaratıcı olarak değerlendirmeyi başarmıştır.

Türk edebî dilinin Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan, Reşat Nuri Güntekin'den, Halide Edip Adivar'dan, Sait Faik Abasıyanık'tan, Halit Ziya Uşaklıgil'den ve elbette ki Peyami Safa'dan gelen geleneği, bu nesir üslubunun, düzyazı poetikasının, Türk halk edebiyatından, klasik nesirden, aynı zamanda Avrupa nesirinden de özellikle Fransız edebiyatından etkilendiğini gösterir.

Türkçenin ruhunu, kendine özgü ifade zenginliğinin en iyi şekilde bilmesi, yanlışlara gerekli teşhis koyabilmesi, eleştiri yaparak Türkçenin saflığını,

zenginliğini, olgunluğunu savunması, aynı zamanda kalıplaşmış normları bozarak yeni normlar yaratması, zikrettiğimiz yazarlarla beraber Peyami Safa'nın da temel misyonu olmuştur. Bütün dünyada edebî dili, yazı geleneğini yaratan ve oluşturanların başında yazarlar, şairler gelir.

Dili, özellikle edebî dil yaratmakla beraber onu savunmak, dil hareketliliğini, üslup akınlarını denetim altında tutmak ilk önce kalem ehlinin işidir. Başbozukluk, denetimsizlik, dil oyunlarında aşırı uçlara kaçmak, yazı dilinin kirletilmesine, halk dilinden kopmasına yol açmak istenmeyen durumdur. Bu anlamda Peyami Safa, edebî dilimizin temsilcisi olan, dil sorumluluğunu her şeyden üstün tutma bilincinde olan bir aydın ve yazar olarak bilinmekte ve sevilmektedir.

"Bu Ölüleri Diriltirebiliriz" yazısında Peyami Safa şöyle yazmaktadır: "Burnunu pencerenin camına dayamış, gözlerini sokaktaki dövüştürten ayırmayanların soluk aldırılmayan tecessüsü içindeyiz... Arada bir pencerenin önünden çekilmemiz, evimizin içindeki vazifelerimize dönmemiz lazım. Muharrir arkadaşlarımız lisan davamıza hassasiyet göstermeye başladılar. Politika ve harp manyakları bu mevzunu yadırgayadursunlar, ben de yine lisan bahsine geleceğim."²

Harf devriminden ve dil özleşmesi politikasından aşırıya kaçmasından sonra nesiller arasındaki dil (ve elbette ki ruh, fikir...) kopukluğunu kınayan, eleştiren ve çare yollarını da arayıp bulmaya çalışan Peyami Safa'nın aşağıdaki fikirleri bugünkü dil hayatımız için de oldukça ilgi çekicidir.

"Dün Cenab Şahabettin'in 'Nesr-i Harp ve Nesr-i Sulh' adlı kitabında bir daha göz gezdirdim. Bu eser yeni harflerle basılmış değildir. Belki Cenab'ın hiçbir eseri bu harfleri idrak etmedi. Latin harfi nesli, Türk nesrinin en büyük ustalarından birini tanımıyor, diye üzüldüm. Fakat Cenab'ı pek gençler arasında tanınmasına harflerle beraber lisan da engel. Bunu hepimiz biliyoruz. Yine herkesin çok defa incelediği bir şeyi ben bir kere daha düşündüm: Yanlış, fakat başka adı olmadığı için kaçınmadığımız, bir zaruretle Osmanlıca dediğimiz bu lisan, şimdi Türkçeye çevrilemez mi? Kendi kendime, bir kere daha, müspet cevap verdim. Hamid'in, Cenab'ın, Halit Ziya'nın nesirlerini bir mütercim gözüyle okuyanlar, bu yazıların, Osmanlıcadan Türkçeye geçtikleri zaman tabiiyet değil, ne münasebet! Yalnız elbise değiştireceklerini hissediler. Halit Ziya Uşaklıgil üstadımız, bu tecrübeyi kendi eserleri üstünde bizzat yaptı ve izafet değiştirmenin güzel bir vücut aleyhine bir inkılâp olmadığını bize bu örneklerle anlattı. Elverir ki, vücut güzel

2 *Age.*, s. 71-72.

olduğu kadar yeni kıyafet de eskisi gibi hünerli bir terzi elinden çıkmış olsun.”³

Göründüğü gibi, yazar dil değiştirmeyi, hem de dil harflerimizi zedeledikten ustalıkla gerçekleştirilmesine üstünlük vermiştir.

O, Türkçede yersiz kullanılan yabancı kelimelere karşı oldukça sert tavır koyarak şöyle yazmaktadır:

“Yabancı kelimeler var ki, beşinci koldanmış gibi ondan sakınmalıyız. ‘Gidip gelme’ dururken ‘alerötür’ ‘gecikme’ olurken ‘rötar’ demeyi affetmeyelim. Örnekler çoktur. Bu tatlı su Türkçesinin sonu, cüretkâr paraşütçü kelimelere yardım eden iç ajanlarla Türk lisanının dışarıdan istila ve içeriden fethedilmesi olur. Fakat paraşüte ne diyelim? Şeytan şemsiyesi mi? Kültüre ne diyelim? Dekora ne diyelim? Notaya ne diyelim? Bu münakaşada, belki yarımşar yarımşar, fakat herkes haklıdır. İçinde yabancı kelime almayan tek bir medenî lisan yoktur; yabancı kelimedenden korkmayalım. Fakat yabancı kelimelere kapılarını ardına kadar açmış tek bir medenî lisan da yoktur. Lisanın kapıları önüne kontrol koyalım. Bu kontrol, ne maarif müfettişidir, ne de dil kurumu üyesi. Bu kontrol Türk sanatkarının zevkidir. Ona güveniniz.”⁴

Veya “Yeni Kelimelerin Hayat Şartları” adlı yazısında Peyami Safa, “Yeni kelimenin hayat şartlarından bazıları da, kaideden ziyade şiveye uygundur, ahengi, hece sayısının rakip kelimelerinden fazla olmaması, kullanışlığı vs.dir. Fakat mana bu şartların başında gelir.”⁵ şeklinde yazıyor ki, bu da yazarın dil konseptinin ayrılmaz bir parçası olduğunu gösteriyor.

“Türkçemiz” makalesinde Peyami Safa, Nürit Özdoğru’nun “Türkçemiz” adlı kitabı üzerine konuşur, Türkçenin kelime haznesinin kısırlaştırıldığı üzerinde durur ve beğendiği kitaba isnat ederek Türkçenin cari meselelerinden Türkçeniz, cari konuşurken Churchill’in bir sözünü hatırlatan N. Doğru’ya ilginç bir ekleme yapıyor: “Çocuklara yalnız ana dillerini bilmedikleri zaman dayak atılmasına tarafların.” Ve ardından: “Neden yalnız çocuklara? Büyüklere de lazım değil mi, Nürit Özdoğru?” bir soru sormaktadır.⁶

Söz sanatı ve poetika bakımından ibretli olan “Tekerlemeler”, “Birkaç Okuyucumuza Cevap”, “Kelime İnsandan Daha Canlıdır”, “Dilin Ruh ve Şekli” gibi makaleleri ve edebî eserlerindeki fikir, mülâhazalar dikkat çekmektedir.

Peyami Safa’nın poetikasının, retorik’in öğretilmesi, üzerine sunduğu

3 *Age.*, s. 27.

4 *Age.*, s. 72.

5 *Age.*, s. 166.

6 *Age.*, s. 220.

öneri, o zamanlar için de bugünkü ders kitapları için de önemli ve faydalı sayılabilir.

“...Liselerde okutulmak için Türk şiirinin seslerini izah eden bir retorik faslı ilave edilmelidir.”⁷

Yazarın kullandığı “Ermeni Türkçesi” ifadesi tamamıyla yerindedir. İster Türkiye’de, isterse Azerbaycan’da yaşayan ve azınlık olan Ermenilerin Türkçe yazan şairleri, nasirleri olmuştur. XVIII. yüzyılda Sayat Nova, Türkçe şiirleri meşhurdur. Fakat başka sistemli dilde konuşan Ermenilerin Türkçesinde telaffuz yanlışları tonlama ve anlam kaymaları belirgin olduğu için Peyami Safa bu ifadeyi mecaz anlamda kullanarak yanlışlığı vurgulamak istemiştir.

Yazarın Türk Dil Kurumu’nun gramer komisyonundaki çalışmaları alfabe, terim, gramer kuralları üzerine düşünceleri dikkat çekiyor. Peyami Safa’nın “Mahşer”, “Sözde Kızlar”, “Bir Tereddüt Romanı”, “Dokuzuncu Hariciye Koşuşu” vs. romanlarında örnek edebî dil münazaraları yazmakla kuramsal fikirleri üzerine, düşüncelerine hak kazandırmakla beraber Türkçenin de kıymetli abidelerini yaratmıştır. “Dil bahçesine yapma çiçekler dikmeyelim.” şeklinde söyleyen Peyami Safa, Türkçenin bekası için, kendine yakışır güzellikler oluşturulması için elinden geleni yapmaya hazır olduğunu beyan edip yankı dolu bir özelemler şöyle yazar: “Bir nehrin kıyılarına sedler yaparak onun akışını düzenleyebilirsiniz, kanallar açarak sulama alanını genişletebilirsiniz, teşrih havuzlarıyla suyunu süzebilirsiniz; bu nehrin hepsi sizi gayenize götürür; fakat nehri tersine akıtamazsınız. Böyle bir müdahale nehrin tabiatına uygun olmadığı için değil, sizi ters yüz çevirir.”⁸

Biz, örnek olarak yazarın “Türk Gramerinin Esasları” adlı makalesinin altını çizerek göstermek istiyoruz.⁹ Burada Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ndeki Gramer Komisyonunda metot, lisan ve tabiat, morfoloji, Türk dili ailesi, fonetik, kelimelerin tasrifi, isimlerin tasrifi, işaret terkipleri, zamirler, fiillerin tasviri, ölmüş ekler, sentaks... üzerine münakaşalarda söylediği fikirleri ayrıca göstermek isteriz. Fikir ve önerilerini Talim ve Terbiye Heyeti’ne sunan yazar tekliflerinin kabul olunması, bir başarı niteliğinde olmasını vurgulamak isteriz.

Peyami Safa’nın Türkçenin liselerde, üniversitelerde eğitimi ve öğretimi üzerine yazıları, notları ayrı bir önem taşımaktadır. Ünlü bir yazarın ana dili hassasiyeti, doğru düzgün konuşma ve yazma ilkesi, edebî dil normlarının öğretilmesinde ve korunmasında okulların, üniversitelerin rolü gibi meselelerde aktifliği gözden kaçmaz.

7 Age., s. 86.

8 Age., s. 117.

9 Age., s. 79-95.

Peyami Safa'nın dile bakışında hiçbir yanlışın olmadığını düşünmek ve onun söylediklerinin tümünü kabullenmek de doğru sayılmaz. Meselâ, onun Türkçenin iltisaki (eklemeli) değil, insirafi (bükümlü, flektir) dil olması iddiası doğru sayılmaz. Avrupa dilleri sırasına girmek hiçbir üstünlük de göstermez. 40'lı yılların gramer tartışmalarında dilden daha fazla Avrupa dil bilimcilerine (Vandriyes, F. Brunot, J. Marouze vs.) veya "konuştuğun gibi yaz" ilkesinin tarafsız yorumunda da gerçek payı yoktur.

Bir yazarın bu veya buna benzer yanlışının olmaması doğaldır. Önemli olan bir yazarın Türkçe ile bağlı gözlemleri, tespitleri, tavsiyeleridir.

Bizce, Türk edebî dilinin, üslupların tarihinde Türkiye'de gramer fikrinin anlambiliminin ve yöntembilimin derinleşmesinde, çağdaş duruma gelmesinde Peyami Safa'nın fikirleri tarihî bir rol oynamakta ve günümüzde de bilimsel önemini korumaktadır.

Biz, Peyami Safa'nın edebî mirası kadar da bilimsel düşüncelerinin de araştırılması, edebiyat, bilim ve dilbilim için faydalı olabileceği kanaatindeyiz.

